

kozásban az aprólékos hibakeresgélés méltatlan eljárás lenne, s egyben hálátlan feladat is. Hálátlan azért, mert szerencsére igen kevés helyen tűnik szembe elírás, sajtóhiba vagy pontatlanság (ilyen akad például a 7. lapon, ahol VII/7 helyett természetesen XVII/7 értendő, vagy a 167. lapon, ahol 1647 helyett 1674 a kassai kiadás helyes évszáma). A szövegek és adatok mennyiségét tekintve csak elismeréssel adózhatunk a sajtó alá rendező Stoll Béla és a jegyzeteket összeállító Holl Béla gondos munkájának.

KÖPECZI BÉLA: A BUJDOSÓ RÁKÓCZI

Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991. 573 l.

A szerző új Rákóczi-könyve egy régóta, úgyszólván egyetemi, párizsi tanulói éve óta kedvelt témája, tárgya, sok évtizedes kutatómunkája valamiféle summájának is tekinthető. Előszavában előzményeihez sorolja a *II. Rákóczi Ferenc* új életrajzban a fejedelem bujdosásáról írt rövid összefoglalását; a Szalay által kiemelten kezelt, de Szekfű által elhanyagolt 1711–1715 közötti évekre is kiterjedő, új levéltári források alapján megírt *A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország* című könyvét, s számos más írása közül az Archivum Rákóczi-anum III/I. *Mémoires – Emlékiratok* és III. *Testament politique et moral... – Politikai és erkölcsi végrendelet* szövegkritikai kiadását. Köpeczi Béla nagy jelentőséget tulajdonít a szövegnek mind kéziratossá, mind nyomtatott formájában. Ellenőrzi a dokumentumokat, a forrásokat kritika tárgyává teszi, keletkezésük korabeli tényezőire figyelve épít rájuk. „Módszerünk elválaszthatatlan történet-szemléletünktől, amely egyszerre hiteles, realista és objektív kíván lenni...” – fogalmazza meg (21.) a Rákóczi-emigráció kutatásának előtörténetét tekintve nem is olyan könnyű szerzői feladat lényegét. Könyve megírásában tu-

Aligha túlzás, ha azt mondjuk: az RMKT XVII. századi sorozatának közismerten magas színvonalából is kiemelkedik a katolikus énekköltészetet közreadó kettőskötet, amely egyfelől a témára vonatkozó eddigi ismeretek szintézise, másfelől a további kutatások ösztönzője és alapja. Kívánatos lenne, hogy a század két utolsó évtizedének anyaga is hasonló színvonalon, mielőbb jelenjék meg, így akkor teljes gazdagságában állhat majd előttünk a kor-szak katolikus énekköltészete.

Bitskey István

dományos szemléleti-módszertani indítékai szerencsésen párosulnak a feltáratlan források kutatására irányuló szenvedélyes érdeklődésével, ami a Rákóczi-kor feltárását szolgáló eddigi munkásságára is jellemző.

Korabeli politikai, diplomáciai, eszmetörténeti, illetve tudománytörténeti szemszögből, szemléleti s módszertani vonatkozásban egyaránt fontos az emigrációs évtizedek és az előzmények, a Rákóczi-szabadságharc és emigráció összefüggésének szem előtt tartása. A szerző a fejlődéstörténeti szempont érvényesítését azzal is hangsúlyozza, hogy az európai politika a XVIII. század elején, a Rákóczi-szabadságharc diplomáciája és propagandája, a szatmári béke együttes kérdéskörét tárgyaló „előzmények és körülmények” (23–64.) I. rész után első ízben vállalkozik a teljes lengyel-, francia- s törökországi emigráció Rákóczival összefüggő történetének megírására. Ez alkotja „a bujdosás politikája” (1711–1735) legterjedelmesebb részt (65–465.) Köpeczi könyvében, amely a témával foglalkozók részleges vagy korlátozott forrásfelhasználásával szemben az eddigi legteljesebb külföldi (párizsi, bécsi, londoni, hágai, krakkói,

vatikáni, velencei, drezdai, merseburgi, moszkvai, török, spanyol) levéltári forrásanyagra támaszkodott.

1711 – tudatos választás; olyan rövid, de fontos és döntő időszak bekapcsolását jelzi, amikor az utrechti tárgyalásoktól a rastatti békéig Rákóczi a szerző szerint még politikai tényezőnek számított az általános békekötésre készülő Európában. A továbbiakban kellően indokolt eljárás kiemeli ezt a mozzanatot, amely egyrészt a magyarországi szabadságharchoz, másrészt az európai békekötés és újrendezés folyamatához kapcsolja a bujdosás történetét. Köpeczi új meglátása szerint az európai béketárgyalások alatt újjáalakuló hatalmi viszonyok között Rákóczi arra törekedett, hogy a francia szupremáció megszűntével, az általa elképzelt új szövetségi rendszerrel valamilyen ellensúly alakuljon ki a Habsburgok hegemoniájával s abszolutisztista törekvéseivel szemben, másrészt az európai rendezés szavatolja Erdély függetlenségét. A Habsburg birodalom megerősödése nemcsak Magyarország és Erdély önállóságának helyreállítását veszélyezteti, hanem az „európai erőegyensúly” szemszögéből is veszélyt jelent. A nemzetközi garancia kiküzdése azonban nem sikerült a Habsburg birodalmi jogfelfogással szemben, amely Erdélyt Magyarország részeként az Ausztriai Ház egyik örökös államának tekintette. Így a spanyol örökösödési háborút lezáró rastatti békében Rákóczi mellőzésével az önálló Erdély ügye leszorult az európai politika és diplomácia színteréről.

Köpeczi Rákóczi politikájának egyik legfőbb tanulságát abban látja, hogy a fejedelem a hazai és az európai érdekek figyelembevételével szötte terveit. Magyarország és Erdély státusát nem elsősorban a belső, hanem a külső tényezők függvényében tartotta megoldhatónak, ami a Habsburg birodalom európai helyével és szerepével s hatal-

mi pozíciójának alakulásával függött össze (464.). A polémia gyökerei abban rejlenek, hogy Szekfű nem tartotta realinak Rákóczi politikai és diplomáciai törekvéseit, hiszen elvetette azt az eszmét is, amelyet Rákóczi neve képviselt, tehát a Habsburgoktól elszakadó Magyarország és Erdély függetlenségének ügyét. Köpeczi teljesebb és szélesebb körű vizsgálata jobban szolgálja a szabadságharc és a fejedelem bujdosása alatti politikai próbálkozásainak megértését, mint elődjei. Ő is föltárja, hogy reális és irreális elemek keveredtek Rákóczi diplomáciai lépéseiben, s hogy tévedhetett az események és emberek megítélésében, de igazat kell adnunk neki, hogy az irrealitás nem az alapvető érdekek fölismerésében rejtett, hanem abban, hogy az adott változó körülmények között mit lehetett megvalósítani, tenni és remélni.

A *bujdosó Rákóczi* cím mögött egy politikus, államférfi, író, gondolkodó életpályájának „bujdosó” szakasza vagy története, illetve ennek sokoldalú vizsgálata áll. A szerző az adott téma természetének megfelelően különféle területeket, politika- és diplomáciatörténeti, művelődés- és eszmetörténeti, irodalmi forrásterületeket vont be vizsgálódásai körébe. Módszertanilag tanulságos és eredményes módon törekszik mindezt Rákóczi tevékenységével, a bujdosó életútjával összhangban tanulmányozni, a politikai gondolkodás és cselekvés rugóit s az írói megnyilatkozás különféle formáit az emberi alkotó szándék összefüggéseiben bemutatni. A bujdosó fejedelem politikai gondolkodásának és diplomáciai tevékenységének bemutatása az egyes fejezetekben az európai összefüggésekbe ágyazva történt. Köpeczi értékelő munkájának hitelét alátámasztja, hogy elemzéseit a kor körülményeiből kiindulva, az udvari kultúra, a korhoz kötött mentalitás, a korabeli politikai tudat és az európai diplomáciai gyakorlat szem előtt

tartásával végzi, s a források szembeállításával az európai jelenségek megítélése, illetve jellemzése kapcsán valóban realista és objektív történet szemlélet érvényesítésére törekszik.

Ebben a folyamatban Rákóczi személyisége valódi összetettségében mutatkozik meg; ez elősegíti a gondolati és érzelmi „rekonstrukció” igen bonyolult szerzői munkájának eredményességét. Köpeczit egy modernebb, újszerű összkép megrajzolásának igénye vezeti, ami a Rákóczi-kutatásokban elért egyéni eredményei és a Rákóczi-kor eddigi kutatásainak kritikai számbavételén és felhasználásán alapul, beleértve a higgadt polémiát is Szekfű, Zolnai, Márki, Thaly, Szalay vagy mások bizonyos vitatható nézeteivel.

A szerző Rákóczi fejedelem két és fél évtizedes emigrációbeli irodalmi munkásságát, „a bujdosó irodalmi hagyatékát” (467–569.) külön s kimerítően tárgyalja. Bemutatja, hogy a bujdosó Rákóczi fáradhatatlan diplomáciai kezdeményezéseivel párhuzamosan gazdag irodalmi tevékenységet fejtett ki, ami kifogyhatatlan képzelőerővel és szakadatlan intellektuális erőfeszítéssel párosult. Teljes mértékben osztjuk Köpeczi értékelését, hogy a politikai, az erkölcsi és a vallásos irodalom általa kedvelt műfajait a kor színvonalán művelte. Írói munkásságára jellemző, hogy a mélyen vallásos politikus Rákóczi az európai események és történések összefüggéseit mérlegelve, igyekszik hazája érdekeinek megfelelően cselekedni s céljait írásban kifejteni. A Grosbois-ba visszavonult fejedelem a vallomás- és emlékiró, a „janzenista remete” köntösében várja az Úr „hívó szavát”, s cselekvésre kész; a Rodostóban bujdosó nehezebb körülmények között is meg-megújuló diplomáciai aktivitással próbálkozik a kitöréssel, miközben szemlélődő, elmélkedő állambölcseleti gondolkodók mezéiben vállalkozik politikai-erkölcsi felfogásának elméleti meg-

alapozására, belefoglalva személyes tapasztalatait.

A fejedelem sokrétű írói munkásságának napjainkban kiadásra kerülő rodostói irodalmi hagyatéka is cáfolja Szekfű nézetét, hogy „minden száműzött élete a köznek haszontalan”, ami egyébként *A száműzött Rákóczi* írójának szemléletét eleve befolyásolta. Ő még a fohászíróban is a szuverenitás komplexusától gyötört fejedelem személyét látja, s diplomáciai kudarcait is ezzel, s nem annyira az objektív körülmények alakulásával magyarázta. Köpeczi *A bujdosó Rákóczi* írásakor szembeállította az elődök által elképzelt „kártyajátékos”, „a végzetétől hivatott szabadító”, „az öröklött magyar lélek”, az „idegenben bolyongó fejedelem”, „illúziókat kergető bujdosó”, a „janzenista remete” századunk derekáig ránk hagyott alakváltozatait egy realisabb megközelítésből fakadó objektív ábrázolással mind a történelem, mind az irodalom szemszögéből.

Esztétörténeti vonatkozásban például Rákóczi janzenizmusának jellemzése mentes a korábbi negatív vagy szélsőséges vélemények túlzásaitól (*A janzenizmus vonzásában*. 474–487.). Tömör s lényegi megfogalmazás, hogy „különleges janzenizmusról van szó, amelyet az élettapasztalat és az ebből levont személyes filozófia színez”. Belső szükségből fakadó különlegessége és ellentmondásossága kapcsán kiemelhető, hogy az élettapasztalatból levont „személyes filozófia” egy világi ember rendkívül széleskörű vallásos és politikai műveltségének és egyéni devóciójának lecsapódása. Ebben valóban inkább életfelfogása, a szabad meditáció iránti hajlama, mint teológiai célzatossága jellemző. Olyan egyéni jelenség, amelyet Rákóczi teljes írói életműve és lelkivilága, befelé fordulása okai alapos ismeretének hiányában R. Mandrou nehezen tudott a janzenizmus XVII. vagy XVIII. századi törté-

netének fázisaihoz kötni s értékelni. Az olvasott források asszimilációja a századforduló utáni évektől Rákóczi egyéniségének és életvitelének, politikai és szellemi környezetének változó körülményei között ment végbe, ami 1715-től sajátos, egyéni janzenista színezettel gazdagította vallásosságát és írói szemléletét „*Mint erkölcsi író* a janzenista módon felfogott, de a világi élethez idomított keresztény etikai felfogásból indul ki...” (567.) – világítja meg Köpeczi a jelenség lényegét. Rámutat arra, hogy a XVII. század második felének francia erkölcsi kézikönyveinek, útmutatóinak a gyakorlati életre vonatkozó tanításait igyekszik egyeztetni a maga szigorúbb megélt moráljával, szigorú erkölcsi normáival. A vallomáskereső és az elmélkedő írásainak a janzenizmus összefüggéseit szem előtt tartó tanulmányozása mellett legtanulságosabb a *Testament politique et moral...* esetében a *Gondolatok (Morál és janzenizmus)* és az *Értekezés (Janzenizmus és politika – 533–535., 543–545.)* elemző vizsgálata.

Az összefoglaló munka egy szaka-szaiban vizsgált folyamatot mutat be. Szemlélteti a változó, egyre nehezebb feltételek között zajló, szinte személyes küzdelmet, amelynek gyökerei visszanyúlnak a XVII–XVIII. század fordulójára. Kimutatja, hogy 1711-től folytak Rákóczi tollal és szóval vívott erőfeszítései és sikertelen kitorési kísérletei; ezeket a szerző mértéktartóan jellemzi, s ez érvényes az 1717 utáni évekre is. A fejedelem elszigetelt törökországi helyzete ellenére is megpróbálta figyelemmel kísérni az európai színtér eseményeit s az általa felfogható új jelenségekhez alkalmazkodva igyekezett új és újabb politikai elképzeléseit leveleiben megfogalmazni, diplomáciai memorandum s emlékirat formájában útjára bocsátani, időnként illúzióknak is engedve. Másrészt betekintett az európai udvarok előtt kevésbé ismert keleti, oszmán török, perzsa stb. iszlám világ

vallási, történeti, kulturális életének jelenségeibe és aktuális politikai mozgalmába, az ottani keresztény missziók (latinok, és görögkeletiek) ügyeibe is. A szerző plasztikus ábrázolása a politikai és írói életút rendkívüli akadályával küzdő Rákóczi lelkiállapotának változásaihoz, a szaggatott írói alkotásfolyamat lélektani motivációihoz olyan háttérrel nyújt, amelyet a Rákóczi-kutatás eddig nem tudott felvázolni. Munkája túlmutat azon a polémián, amely a romantikus, idealizáló történeti szemlélettel a tudományos kritika jegyében szembeállított Szekfű „Száműzött Rákóczi” nyomán támadt a szakmai közvéleményben, bár bizonyos értelemben válaszolnak is tekinthető Szekfű könyvére.

A bujdosó irodalmi hagyatéka a maga egészében került bemutatásra, Rákóczi irodalmi munkássága irányainak és műfajainak jellemzését a szerző az előzményekre való visszatekintéssel teszi teljesebbé. Az egyes művek elemzése a kevésbé ismert vagy vizsgált, máig kéziratban maradt vagy kiadás alatt álló (*Meditationes super scripturam sacram – Méditationes en forme de soliloques sur l'Écriture Sainte, Méditationes* (anni 1723), *Aspirationes Principis Christiani – Aspirations d'un Prince Chrétien*) meditációkra és fohászokra is kiterjednek (504–524.). Keletkezésük és műfajuk tárgyalásához tömör tartalmi ismertetés párosul; a Mózes öt könyvéről írt elmélkedések esetében a „figurák” értelmezése is indokolt, hiszen ezeket igen kevesen ismerik. Kiemelendő e munkák számos elemének összefüggésbe hozása Rákóczi más írásaival.

Behatóbb elemzésben részesülnek a *Vallomások* (489–503.) és *Emlékiratok* (550–566.). A *Confessio peccatoris...* régóta várt kritikai kiadásának hiányában Köpeczi átfogó tanulmánya hézagpótlónak minősül. Az Archivum Rákóczi-anum III. Írók – Scriptoros sorozatban megjelent *Mémoires... – Emlékiratok...* új

kutatási eredményekre és filológiai alapvetésre épült kísérő tanulmányának továbbfejlesztett változata olvasható a kötet rendeltetésének megfelelő formában. Mint a *Testament politique et moral...* – Rákóczi *Politikai és erkölcsi végrendeletét* elemző tanulmány is (525–549.), amely az előbbiekhöz kapcsolódó elmélyült írás, különös tekintettel a hazai és az európai politikai gondolkodás szemszögéből vizsgálta „eszmei feszültségek” föltárására és jellemzésére.

A *bujdosó Rákóczi* írói műveit a maguk lehető teljességében tárgyaló szerző az újabb kutatásoknak azt a tendenciáját erősíti, amely a fejedelem irodalmi munkásságának egységes jellegét hangsúlyozza, a Rákóczi által művelt műfajok különbözőségének szem előtt tartásával. Ezért is érdemelnek nagyobb figyelmet az elemzett írások egymásra utaló elemei, eszmetörténeti összefüggései, a politikai, az erkölcsi s a vallásos irodalom sajátos, gazdag gondolatrendszerében.

Köpeczi Béla összegező munkája nagy nyeresége és ösztönzője a Rákóczi-kor kutatásának. Erősíti azt a közös törekvést, hogy Rákóczi Ferenc elfoglalja méltó helyét a magyar barokk művelődéstörténeti korszak Zrínyi utáni fejlődéstörténeti szakaszának írói, erkölcsi, etikai, vallásos és világi szerzői, a korai felvilágosodás politikai és társadalmi gondolkodói között. Megerősíti a szerző eddigi jelentős közreműködésével kialakult irodalomtörténeti véleményét, hogy Rákóczi életműve többnyelvűsége folytán is sajátos helyet foglal el az egyetemes művelődéstörténet, a XVIII. századi, a magyar irodalom- és eszmetörténet felvilágosodás előtti periódusában. Rákóczi írásainak francia ismerői azt mondják róla, hogy ő „a XVII. század embere” – emlékeztetett

Köpeczi *Döntés előtt, Az ifjú Rákóczi eszmei útja* remek filológiai s eszmetörténeti monografikus művében. „Ők persze a francia XVII. századra gondolnak, és e szempontból igazuk is lehet. Ha a magyar vagy a közép- és kelet-európai XVII. század felől nézzük Rákóczit, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy azon legalább fél évszázadot lépett túl széles körű műveltségével, a feudalizmust modernizálni akaró törekvéseivel, erkölcsi felfogásával, sztoikus humanizmusával...” (219.) A *bujdosó Rákóczi* irodalmi hagyatékának hiteles bemutatása közelebb hozza a szabadságharcban edzett történelmi személyiséget, a bujdosásban megpróbált, magatartásával példát adó embert, az utókor emlékeztetésében élő fejedelmet.

„A történetírás feladata a megismerés” – ezt Rákóczi, s különösen a bujdosás tekintetében, az előzmények alapján nem is olyan könnyen lehet szolgálni – írja a szerző könyve végén. „A tények feltárása ennek alapfeltétele, és kutatásaim fő célja ez volt. A megértésnek és az értékelésnek is ez lehet az egyetlen tudományosan is elfogadható kiindulópontja.” (569.) A kutató történetfelfogásában osztozik a tudós, a filológus, az író Rákóczi alakját munkáló irodalomtörténész, a pszichológiai beleélésre képes, emberábrázolásra hajló történetíró. A könyv megírása nemcsak a szerző számára lehetett morális és szellemi élmény, hanem *A bujdosó Rákóczi* olvasójának is. Minden korszak igyekszik megteremteni tudatában a maga múltképét, a múlttól alkotott sajátos történetsszemléletét. A helyes múltszemlélet révén az utódok sokat okulhatnak a múlt ismeretéből. Köpeczi könyve ebből a szemszögéből is rendkívül tanulságos lehet.

Hopp Lajos